

II. MEŞRUTİYET OSMANLI MECLİS ZABITLARINDA BULGAR AZINLIKLARININ KİLİSE VE OKUL SORUNLARI

*Doç. Dr. Gülnihâl BOZKURT**

GİRİŞ

Azınlık, bir devlet içinde çoğunluğu oluşturan topluluktan ırk ve din farklılıklarıyla ayrılmış, ama o devletin vatandaşlığında olan insan gurubudur. Bu guruptaki insanlar birbirlerine müşterek ırk, dil, din, kültür bağlarıyla bağlıdırlar.

Azınlıklar tarihte her zaman bazı haklarından mahrum bırakılmışlardır. Yüzyıllarca devletin egemenlik alanına giren bir iç hukuk meselesi olarak bakılan azınlıklar, aslında yalnız iç değil dış politika açısından da büyük önem taşıdılar. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, azınlıkların hukukî durumlarının, vatandaşı oldukları devletle olan ilişkilerinin düzenlenmesi bir zorunluluk haline geldi¹. Çünkü savaş sonrası kurulan ya da sınırları değişen devletler içinde ırk, dil ve din itibarıyla azınlıkta olan topluluklar pek çoktu. Bunlara da birlikte yaşadıkları milletlere verilen hakların tanınması ve ezilmeleri için uluslararası bir koruma sisteminin oluşturulması kararlaştırıldı ve bu konu barış anlaşmalarında ve diğer uluslararası sözleşmelerde yer aldı. Buna göre, azınlıklar temel hak ve özgürlükler sosyal, ekonomik, siyasi ve medenî haklar bakımından diğer vatandaşlarla eşittir. Onlara, dil, din, öğretim hürriyeti sağlanarak, kendi millî özelliklerini koruma, toplu olarak buldukları yerlerde kendi dillerinde eğitim yapan okullar kurma hakkı tanınmıştır.

İnsan hakları konusundaki gelişmeler, azınlıkların ayrı bir biçimde korunmasını büyük ölçüde gereksiz kılmıştır. İnsan haklarını

* A.Ü. Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

1. Azınlıkların uluslararası düzeyde korunmalarının ilk örnekleri 19. yy.da görülmektedir.

güvence altına alan uluslararası anlaşmalar yapılmış ve bunlara imza koyan devletler, bu anlaşmalara uygun davranma mükellefiyeti altına girmişlerdir (Pacta Sunt Servanda). Bu anlaşmalara örnek olarak BM anlaşması, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, 1965 Irk Ayrımcılığının Her Biçiminin Ortadan Kaldırılması ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme, 1975 Helsinki Bildirisi Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Belgrad, Madrid, Viyana, Paris Belgeleri verilebilir.

Azınlıklar sorununu ülkemiz açısından ele aldığımız zaman Lozan Barış Anlaşmasında Türkiye'deki azınlıkların düzenlendiğini görmekteyiz. Bu anlaşmada gayrimüslim azınlıklar rejimi benimsenmiş, azınlık olarak Rum, Ermeni, Nesturi, Asuri ve Bulgarlar gösterilmiştir. Anlaşmanın II. Bölümünün III. kesiminde 38-45. maddeler arasında azınlıklar koruma altına alınmışlardır. Bu maddelerde gayrimüslimlerin Türk vatandaşı müslimanların yararlandıkları tüm özgürlüklerden, medeni ve siyasî haklardan hiçbir ayırım yapılmaksızın yararlanabilecekleri, kendi dil, din, etnik kökenlerine ait farklı özelliklerini sürdürebilecekleri belirtilmiştir.

Azınlık haklarını korumak, onlara özel imtiyazlar tanıyarak değil, ayırım gözetici davranışları yasaklayarak gerçekleştirilmektedir. Günümüzde uluslararası düzeyde ortak hukuk kurallarıyla düzenlenmiş bir azınlık rejimi yoktur. Bir ülkede geçerli olan azınlık rejimini o ülkenin tâbi olduğu hukuk kuralları düzenler. Azınlıklara tanınan haklara karşılık, azınlıkların da uyrukluğunu taşıdıkları devlete bağlılık göstermeleri, kesin bir sadâkat borcu altında buldukları da kabul edilmektedir.

Ancak Medeni Kanunumuzun 1926 yılında kabulü ile, müslüman-gayrimüslim ayırımı kalmadığından, gayrimüslim azınlıklar kurdukları komisyonlarla azınlık olarak himaye görmekten, kendi arzularıyla vazgeçtiklerini, Adalet Bakanlığı'na gönderdikleri mazarbatalarla bildirmişlerdir. Bugün Anayasamızın Türk vatandaşlarına sağladığı hak ve hürriyetlerden her Türk vatandaşı eşit olarak yararlanmaktadır.

Biz bu incelememizde² önce, Osmanlı Devletinde azınlık olarak yaşamış olan Bulgarlarla ilgili tarihî ve hukukî gelişimi kısaca özetleyecek, bu arada çok kısa olarak da Bulgaristan'daki Türk azınlığıyla ilgili gelişmelere de ana hatlarıyla değineceğiz. Daha

2. Bu araştırmanın özeti, 3.4.1991 tarihinde A.Ü. Rektörlüğü tarafından düzenlenen "Bugünkü Bulgaristan ve Türkler" konulu panelde bildiri olarak sunulmuştur.

sonra esas konumuz olan II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan zabıtlarından seçtiğimiz örneklerle Bulgarların Fener Rum Patrikhanesinden ayrılma çabaları sonunda patlak veren kiliseler ve Okullar sorununun çözüm şeklini ortaya koyacağız.

I. Genel olarak

Osmanlı Devleti'nde çeşitli ırk ve dinlere mensup olan kişiler, etnik kökenleri değil, din veya mezhepleri esas alınarak, Müslüman-Hıristiyan, Yahudi olarak gruplandırıldılar. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldıktan sonra, seçilen Patriği Rum Ortodoks Kilisesi'nin şefi olarak onayladı. Bulgar kilisesi de M.S.870'den beri (kuruluşundan beri) bu kiliseye bağlıydı. Fatih döneminde Ermeni ve Yahudiler de Rumlar gibi birer "millet" olarak tanındılar. Böylece Millet gruplarına kendi dinî ilişkilerini yürütme ve özel hukuk meselelerini çözümüleme, azınlık okulları açma, dinî vergileri toplama yetkileri verildi³.

1789 Fransız İhtilâlinin yaydığı milliyetçilik akımı ve hürriyet, eşitlik prensipleri giderek zayıflamakta olan Osmanlı Devletindeki çeşitli ulusları da etkiledi. O zamana kadar kendilerini Hıristiyan olarak gören insanlar artık kendilerini, Bulgar, Sırp, Rum, Ulah... olarak görmeye başladılar. Osmanlı Devleti 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarıyla gayrimüslimlerin temel hak ve hürriyetlerine saygı gösterdiğini açıkladı. Din ayırımının kaldırılarak, herkesin "eşit Osmanlı vatandaşları" olarak aynı hukukî statüye oturtulabilmeleri için pek çok alanda reformlar gerçekleştirildi. Ancak gayrimüslimlerin istedikleri artık yeni haklar, eşitlik değil, millî devletlerini kurmaktı. İlk örnekler 1803 Karayorgi, 1821 Mora İsyanları ve 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığıdır.

Yüzyıllardır Rumların yönetimindeki Fener Patrikhanesine bağlı olan ve "Rum Milleti" içinde yer alan Bulgarlar da Rusya'nın da kışkırtmaları sonucunda 1841'den başlayarak sık sık ayaklandılar. Bağımsız milli kiliselerini kurarak önce Rum hakimiyetinden kurtulmak, sonra da siyasî birliklerini sağlamak amacındaydılar.

1848'de İstanbul'daki Bulgarlar bir papaz evi açmak için Babıâli'ye başvurular. Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudi toplulukların

3. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasal Olayların Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*. 1989. Ankara, T.T.K. Basımevi.

ayrı kiliseleri ve mâbedleri olduğu halde kendilerinin olmadığını, Rumca yapılan ayinleri izleyemediklerini belirttiler.

Bu istek üzerine Babîâli Fener'de bir papazevi yapımına izin verdi⁴. Bulgarlarla, onların ayrı kilise isteğine şiddetle karşı çıkan Rum Patrikhanesi arasındaki uzun çekişmeler sonunda, 1870 yılında bir beratla Bulgarların bu kiliseden ayrılmasına ve "Bulgar Eksarklığı" adı altında ayrı bir kilise kurmalarına izin verildi⁵. Rum Patriği mezhep işlerine Babîâli'nin karışamayacağını belirtti ise de, Padişah, Vidin Başpiskoposu Anthimos Efendi'nin Eksarklığını onayladı (16 Nisan 1872). Patrikhanede toplanan bir dinî meclis, Bulgarların şizmatik olduğunu ilan ederek bu kiliseyi tanımadı.

1878 Berlin Anlaşmasıyla, Ayastefanos Anlaşmasının kurduğu büyük Bulgaristan beyliğinin sınırları daraltıldı ve Makedonya Osmanlı sınırları içinde bırakıldı. Balkanların güneyinde de ayrıcalıklı bir Doğu Rumeli ili kuruldu.

1879 Nisan'ında Bulgaristan Anayasası Büyük Devletler ve Babîâli tarafından kabul edildi. Buna göre Bulgaristan anayasalı bir prenslik oluyordu. Prens yanında genel seçime dayanan bir Ulusal Meclis bulunacaktı. Prensiğe Alman Prensi A.v. Battenberg getirildi. Yine aynı ay, Doğu Rumeli'nin Babîâli'ye bağlı özerk bir vilayet olduğu kabul edildi. Bu arada Bulgar-Rum sürtüşmesi de devam ediyordu. Rum Patriği, Eksark'ın Bulgaristan'da yerleşmesini ve Bulgar kiliselerinin kendi yargı denetimine sokulmasını istiyordu⁶. Babîâli ise Bulgarların dinî nitelik taşıdığına inandığı hareketlerini hep destekledi. 12 Nisan 1885'de İstanbul'daki Alman Büyükelçiliğinden Alman Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir raporda, "Babîâli'nin, Rum Patrikhanesinin Bulgar Eksarklığına karşı

4. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi". Hazine-i Evrak Tetkikleri, TTBM. 1 Mart 1341, no.85(8).A. Refik Bulgar İhtilali, TTEM, 15. sene, No.86/91, 1 Mayıs 1341, sh.120 vd., H. İnalçık, Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Ankara 1943.

E.Z. Karal, Osmanlı Tarihi, C.7, s.91; G.G. Arnakis The Ottoman Empire and the Balkan States to 1900, vol.1, New York, 1969.

5. Wilhelm Friedrich Fernau, Patriachen am Goldenen Horn, Gegenwart und Tradition des Orthodoxen Orients, 1967, s.80-81. 1891'de Bulgar Eksarklığına eğitim faaliyeti bulunma hakkı da verildi. Eksark, eğitimi Bulgarca sürdüreceğini, resmî dil olan Türkçenin Bulgar Okullarında yabancı dil gibi okutulacağını açıkladı. Gayrimüslim cemaat okullarındaki eğitim serbestisi ve gelişmeler için bkz. Bozkurt, Gülnihal, a.g.e., sh. 161-168.

6. Foreign Office Arşivi Londra, F.O. 78/3039, No.221. Bu rapor ve ayrıntılı bilgi için bkz. G. Bozkurt, a.g.e., s.191.

çıkışını büyük bir güçle engellediği" yazılıdır⁷. Nitekim, II. Meşrutiyet Meclislerinde de aynı politikanın sürdürüldüğü zabıtlarda açıkça anlaşılmaktadır.

1885 yılında çıkan bir ayaklanma Battenberg'in aynı zamanda Doğu Rumeli Prensi ilan edilmesiyle sonuçlandı. Babiâli ve Büyük Devletler bu "de facto" birleşmeyi kabul ettiler. Babiâli, yeni statüyü 1 yıl sonra, 1886'da hukuken de tanıdı.

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Bulgaristan 1908 Ekiminde tam bağımsızlığını ilan etti. Babiâli 1909 Mart'ında bu durumu da tanıdı⁸. Artık Bulgaristan bağımsız bir krallıktı. Orada yaşayan Türkler de Bulgar vatandaşı ve azınlık statüsüne girdiler. Onların azınlık olarak korunmaları ilk önce 1878 Berlin Anlaşmasında hükme bağlandı. Daha sonra 1909 İstanbul Protokolü, Balkan Savaşı sonunda imzalanan İstanbul Anlaşması, I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan 1919 Neuilly Anlaşması⁹, 1925 Türk Bulgar Dostluk Anlaşması, II. Dünya Savaşı sonunda müttefiklerle imzalanan 1947 Paris Barış anlaşması ile Bulgaristan'da yaşayan Türklerin azınlık hakları güvence altına alınması kararlaştırılırken, yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz, çeşitli insan haklarını güvence altına alan Anlaşmalara da Bulgaristan imza koymuştur¹⁰.

II. Osmanlı Devletinde Rum Patrikhanesi-Bulgar Eksarklığı Çatışması ve Meclisdeki Görüşmeler

Bulgar Eksarkhanesi Osmanlı topraklarında Bulgar Prenslığının ve sonra da krallığının bir temsilcisi olarak çalışmayı sürdürdü¹¹. Bulgarlar ise kurdukları çetelerle Makedonya'da bazı yerleşim

7. Auswartiges Amt Arşivi, Bonn, AA. IABq 47, C.XV, A.2904, No.81. Pera, Radowitz'den Berlin'e...

8. Alman Vize Konsolosu von Zitkovasky'in 14 Ekim 1910'da Manastır'dan Berlin'e yolladığı gizli raporda "Talat Bey'in Selanik'te yapılan gizli bir Genç-Türkler toplantısında "gerçek Osmanlılaşmanın Balkanlardaki propagandaların sona ermesiyle mümkün olabileceğini, Bulgaristan'ın tek tehlike olarak gözüktüğünü, bu ilkeyi mümkün olduğu kadar Makedonya'da etkili olmaktan uzak tutmak gerektiğini" söylediğini yazmıştır. AA, Türki, No. 175, A.18643, No.69.

9. I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da ondört devletle ilgili olarak azınlıkların himayesi görüşülürken, Bulgaristan'da Türk, Ermeni, Yunan ve Musevi azınlıkların yaşadığı kabul edilmiştir.

10. Tüm bu Anlaşmalara rağmen çıkan sorunlar için bkz. Bilâl Şimşir, Bulgaristan Türkleri, Ankara 1986, ve Hüseyin Pazarcı, "Uluslararası Hukuk ve Andlaşmalar Yönünden Bulgaristan'daki Türklerin Hakları", Dış Politika, Haziran, 1985, Sayı 2, s.5-7.

11. Allgemeine Zeitung, 16 Ocak 1887 de, "Bulgaristan" başlıklı yazısında Eksarklığın sadece Bulgaristan'daki Ortodoks Bulgarların en üst ruhani makamı olmayıp, aynı zamanda Prenslığın iç politikasına dair işleri de takip ettiğini belirtmektedir. (AA, Türki, No.175 b, A.558.

merkezlerinde halkı Patrikhaneden ayrılarak Eksarklığa bağlanmaları için baskı altında tuttular. Kurulan Rum çeteleri de ters yönde halkı baskı yaptılar.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra açılan Meclis-i Mebusan'da çeteler konusu çok tartışıldı. Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa bu konuda Meclis'te şu açıklamayı yapıyordu." Bulgarlar 1319 yılına kadar Rum Patrikhanesine bağlı köyleri Eksarklığa bağlamak için cebir ve şiddet yoluna gitmezken, 1319 Bulgar İhtilalinden sonra, güç kullanmaya başladılar. Hükümet, çetelerin faaliyetlerinin engellenmesine kadar, çetelere direnemeyen zayıf halkı korumak için hangi köy hangi kiliseye resmen bağlı idiyse, Hükümetçe mensubiyetlerinin o surette tanınması kararını aldı. Mezhep değiştirmek yasaklandı. 1319'dan itibaren Eksarkhaneye geçen köylerin kiliseleri kapatıldı. O köyde Patrikhaneye bağlı kalanlar varsa, kiliseler onlara verildi. Ülkede asayiş sağlanınca, isteyen yine dilediği mezhebe girebilecekti. II. Meşrutiyet'e kadar bu devam etti. Meşrutiyetin ilanı ile askerî birliklerin çekilmeleri üzerine tekrar sorun başladı. Meclis'in biran önce bu durumu bir kanunla çözmesi gerekmektedir"¹².

Böylece Babıâli, Bulgarlarla Rumlar arasında Bulgar Eksarkhanesinin kuruluşundan beri devam eden dinî çekişmeye bir çözüm bulma isteğini açıkça ortaya koyuyordu. Ancak gayrimüslim milletvekilleri bu fikre karşı çıktılar.

Siroz Mebusu Hristo Dalçef Efendi herkesin istediği mezhebe dahil olabileceğini, kendi lisanında eğitim görebileceğini, kendi kilisesinde ibadet edebileceğini, Kanunu Esasi ile de bu tabii hakların ilan edildiğini, Meclisi Mebusan'ın bu konuda karar veremeyeceğini savundu¹³. Gelibolu mebusu Nabi Efendi ise, "Bulgaristan'ın Ayastefanos'la istediği sınırların Berlin Anlaşmasıyla daraltılarak, Makedonya'nın Osmanlılarda kalmasından hoşnut olmadığını, bu amacına ulaşmak için Eksarkhane'den yararlanmayı düşündüğünü, Rusya'nın da panslavizm nedeniyle Eksarkhaneyi himaye ettiğini,

12. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1.C.1, İçtima Senesi 1, 17 Kanunusani 1324, Cumartesi, sh. 368-372. Dahiliye Nazırı H. Hilmi Paşa, Milletvekili Dalçef Efendi'nin "Hükümetin Bulgar çetecilerine karşı çıkan Rum çetecileri himaye ettiği iddialarına" dair sorduğu soru üzerine verdiği tezkerede, tüm çetelerin aynı şiddet ve süratle takip edildiğini, konuya ilişkin belge ve istatistiklerle belirtmiştir.MMZC, C.2, Devre 1, İçtima Senesi 1, 16 Şubat 1324.

13. MMZC, aynı cilt, sh. 375.

Makedonya'daki Bulgarların Türk ve Rum zulmü bahanesiyle Rusya ve Avusturya'dan destek sağlayarak Bulgaristan'a ilhak etmek istediklerini" söylemiştir¹⁴.

Dağçef Efendi, "Bulgarların ana dilleriyle eğitimden mahrum kaldıkları iddialarının yanlış olduğunu, hiç Bulgar olmayan Drama kasabasında bile Bulgar mektebi açılmasına izin verildiğini belki fazlasıyla müsaadekârâne muamele edildiğini" savunmaktadır¹⁵.

Babîâli, Patrikhane ile Eksarklık arasındaki anlaşmazlığın en somut biçimde belirttiği kiliseler ve okullara ilişkin olarak bir layiha hazırladı: "Rum Patrikhanesi ve Bulgar Eksarklığı beyninde münazunfih olan kilise ve mektepler hakkındaki nizamname layihası". Bu layiha Meclis-i Mahsus-u Vükela'da görüşülüp bazı değişiklikler yapıldıktan sonra, incelenmek ve tasdik edilmek üzere Meclis-i Mebusan'a gönderildi¹⁶. Bu durum Rum ve Bulgar halkı heyecanlandırdı. Meclis'e, "İhtilafın biran evvel halli için" telgraflar çektiler¹⁷. Bulgarlar, kilise ve okulların bir kısmının kendilerine devredilmesini istemekteydiler.

Bu kanun layihasını görüşmek üzere Meclisi Mebusan'da bir Encümen kuruldu. Encümen, kanun layihasını inceleyerek onbir maddelik bir mazbata hazırladı ve Meclise sundu¹⁸. Rum milletvekilleri kiliselerin bir kısmının Bulgarlara verilmesini kabul edemeyeceklerini açıkladılar. Serfice mebusu Yorgo Boşo Efendi, "bu kiliselerin iki guruba dağıtılmasında hangi kıstasın esas olarak alınacağını" sorarak, "bahçesinde kendi ölülerinin gömülü olduğu kiliseleri karşı tarafa bırakamayacaklarını, Ortodoks Rum papazlarının yine Ortodoks olan Ulah, Sırp, Bulgar, Karadağ papazlarıyla birlikte ayin icra edemediklerini, Eksarkhaneye bağlı Bulgar papazlarını Ortodoksluktan ayrılmış olarak telakki ettiklerini, Meclis'in bu mezhep işini halletmeye katiyen yetkisi olmadığını" söylüyordu¹⁹.

14. MMZC. aynı cilt, sh.381.

15. MMZC.İ.: 21, 19 Kanunusani 1324, C.I, s.417.

16. Sadrazam H. Hilmi Paşanın 23 Haziran 1325 tarihli tezkeresi. MMZC. devre 1, içtima senesi 1.C.5, sh.211, 24 Haziran 1325 Çarşamba, 107. İnikad, Celse 1.

17. MMZC. Devre 1, İçtima senesi 2, C.2, 20 Kanunusani 1325, İ. 34, Celse 1, sh.91: Yenice Vardar Rum ahalisinin telgrafına dair Dahiliye Nezaretinin 19 Kanunusani 1325 tarihli tezkiresi.

18. MMZC Devre 1, İçtima Senesi 2, cilt 2, 23 Şubat 1325, İçtima 50, celse 2, sh.624.

19. Aynı cilt sh.628.

ise, onların temin ettiği hakkı kaldıran bir kanun yapmamaya mecbursunuz" diyordu²⁹.

Yorgi Honeus Efendi (Selanik), Bulgar Eksarlığı'nı kuran fermana göre, bir köy halkının üçte ikisinin Eksarlığa bağlanması halinde hükümetin onları bir cemaat olarak kabul edeceğini ve onlara kilise ve mektep inşa izni vereceğini, böylece o fermanla da kilise ve mekteplerin eskiden kim için kurulmuş ise onlar elinde kalacağını açık olduğunu savunmuştur³⁰.

Hırsto Dalçef Efendi (Selanik), Eksarlığın kuruluşuna 4-5 yıl kalıncaya kadar Osmanlı Devletinde tüm Ortodokslara "Rum" denildiğini³¹, Rum Patrikhanesinin ruhanî makam olmaktan çıkıp Rum milletinin ruhanî makamlığına dönüşmesi üzerine Bulgarların ayrıldıklarını, meşrutiyetin icabı olarak Sırp, Ulah ve Arnavutların da ayrılacaklarını, Kanunu Esasi'nin herkesin kendi lisanında ayin icrasını ve ibadet, vicdan serbestisini getirdiğini söylemiştir.

Pançedoref Efendi (Manastır) Hükümetin Bulgar ahalinin 40 yıldır haklarını teslim edemediğini, bir ahalinin kendi lisanıyla, ibadet etme isteğini hükümetin hep tasvip ettiğini, yalnız 1319'da bazı çeteler halka zorla kilise değiştirttiği için Hüseyin Hilmi Paşa'nın 6 yıl (1325'e kadar) bütün kiliseleri buldukları hâl üzerine bıraktığını, bir kısmını da kapattığını Patrikhanenin değil, halkın kilise üzerinde tasarruf hakkı olduğunu, Katolik mezhebinin mensuplarının milliyetlerine hiç dokunmadığını, halbuki Rum Patrikhanesinin Rumlar dışında papaz seçmediğini veya papazlık dışında ruhanî bir sıfat vermediğini, halbuki Fatih'in fermanının o zamanki Rum namı altında olan tüm Ortodoksları kapsadığını savundu³².

29. a.g.c., sh.18.

30. a.g.c., sh.19-20.

31. Patrikhane bu tutumunu Eksarlığın kurulmasından sonra da değiştirmemiştir. 1905'de Makedonya'da yapılan nüfus sayımından telaşa kapılan Rum Patriği Babıâli'ye bir ultimatom yolladı. Bu kabul edilerek Vilayet-i Selâse Müfettişliğine gönderildi. Ultimatom'a göre, kendi dillerinden başka, Rumca'yı da konuşan halk ister Ulah, ister Arnavud olsun, okul ve kiliselerde Rumca konuşulduğundan Rum-Ortodoks adı altında kayda geçecekti. Eksarlığa mensup olanların milliyetleri tesbit edilecekti (Bulgar, Ulah, Ermeni olarak), 20 Ekim 1321 tarihli sayım sonucuna göre ise Makedonya'da 482.721 Türk vardı. Patrikhaneye 202.862 ve Bulgar Eksarlığına 226.600 Ortodoks kayıtlı idiler. Turgut İşıksal, "Makedonya Üzerinde Oynanan Oyunlar ve Bilinmeyen Bir Nüfus Sayımı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 1971, sa.43, sh.13-19.

32. a.g.c. sh.21.

Hasan Fehmi Efendi (Sinop): "Aranızdaki fenalığı kaldırmak için şu hükümet her türlü müşkülata rağmen 40-50 bin lira sarfıyla yeni kiliseler, inşasına çalışıyor. Hükümet bir karyede tek bir Rum kalsa bile, sırf çatışma bitsin diye onun için bir kilise yapalım diyor. Artık, herkes bu Meclis'in adaletini kabul etmeli. Dünyanın hiçbir parlamentosunda azınlık hukukuna riayet suretiyle mezheplerden doğan bir dava için hüküm verilmemiştir. Bu ilk olacaktır"³³ demektedir.

Hasan Fehmi Efendi, burada hem Hükümetin fedakârlığını, hem de azınlık haklarına verilen önemi haklı olarak vurgulamaktadır³⁴.

Antalya mebusu Mehmet Hamdi Efendi", ihtilâfin dinî değil, siyasî olduğunu, Osmanlı siyasetine Patrikhanenin Hükümetten daha fazla önem verdiğini ya da Patrikhanenin ayrı bir siyasi menfaati bulunduğunu" söyleyerek önemli bir noktaya dikkat çekmiştir³⁵. Nitekim, Pavli Karolidi Efendi (İzmir), "Hükümetin kiliselere müdahalesinin fayda vermediğini, Kırım savaşının bu yüzden çıktığını, Rumlarla Bulgarlar arasında dinî değil, siyasî çekişme olduğunu" belirterek, bu nedenlerle kiliseler Kanununun reddedilmesini istemiştir³⁶.

Mama Pulo Efendi (Ergiri)de kendisinin Ortodoks ve Yanya'lı olduğunu, köyünde herkesin Arnavutça konuştuğunu ve kilisede de Arnavutça dua etmelerini kimsenin engellemediğini, işi kavmiyet meselesi haline dönüştürmenin Devlete zarar vereceğini belirtmiştir³⁷. Gani Bey (Denizli) ise bunun din değil, kavmiyet meselesi ve kilise binalarının bir perde olduğunu söylemiştir³⁸.

Kozmidî Pandelâki Efendi, Bulgarlarla Rumlar arasında bir mezhep farkı olmadığını, fermanların hangi kilisenin kime verileceğini belirlemiş olduğunu, Bulgarların vaktiyle yapımına para verdikleri kilisenin karşı tarafa terkine razı olmadıklarını, halbuki bir köyde kilise yapılırken sadece Hıristiyanlar değil, müslümanların bile para verdiğini söylemiştir³⁹.

33. a.g.c. sh. 22.

34. Azınlık mebuslarının da bulunduğu Mecliste, 17 Mart 1325'de Rum, Bulgar, Ermeni mebuslar için senede üç gün paskalya tatili tanınması kabul edilmiştir. MMZC. Devre 1, İçtima senesi, 1.C.2. İçtima No.49 sh. 553.

35. MMZC c.6 Devre 1, İçtima senesi 1, İçtima 136, 6 Ağustos 1325 sh. 581.

36. a.g.c. sh.552.

37. a.g.c. sh.557.

38. a.g.c. sh. 558.

39. a.g.c., sh.568.

Manastır mebusu Pañçef Efendi ise, Patrikhanenin sadece kendi yararına çalıştığını, fermanların müktesep hak vermediğini, sadece izin mahiyetinde olduğunu, kilisenin tüm köye ait olduğunu savunmuştur⁴⁰.

Aynı yıla ait Meclisi Ayan zabıtlarına bakıldığında sorunun oraya da yansıdığını görmekteyiz. Kanunun Meclisi Mebusanda görüşülmesi üzerine, Rum halkın mitingler düzenleyerek, Rum Patriğinin de istidalar yollayarak Meclisi Ayan'a rahatsızlıklarını iletikleri gözlenmektedir⁴¹.

Meclis-i Mebusan'da ise tartışmalar tüm şiddetiyle sürmektedir. Yorgi Honeus Efendi (Selanik), hükümetin kaç kilise olduğunu tespit edip, istatistikleri takdimini ve biran evvel kiliseleri inşa etmesini istedi⁴².

Mehmet Vehbi Efendi (Konya), "Hükümetin tüm parasını vermesi halinde bile mabedi olmayan her köye kilise inşasına gücünün yetmeyeceğini, böyle bir borcu da olmadığını, bir köyde bir kilise varsa onun bir tarafa verilmesini, diğer tarafın birleşerek Hükümetin tarif ve tensibi ile kilise yapabileceğini" söyledi. İstanbul mebusu K. Pandelâki Efendi de ona katıldı⁴³.

Kırkkilise mebusu Mustafa Arif Bey ise, bu görüşleri doğru bulmadığını, hükümetin asayışı temin için ahalinin menfaatini karışılacak tedbir ve vasıtalara başvurması gerektiğini belirtir⁴⁴.

Ohannes Varteks Efendi (Erzurum), "Önemli olan Osmanlı milletini bu gaileden kurtarmaktır. Bulgar arkadaşların vicdan hürriyetine hanel gelmesi iddialarını kabul edemem. Memnuniyetle derim ki, şimdiye kadar Osmanlı memleketinde iki gayrimüslim unsur arasında vicdan hürriyetine muhalif bir harekette bulunulmamıştır. Kim ki kiliseden ayrılır, şizmatiktir... o kiliseden pay ve hisse alamaz"⁴⁵ diyordu.

40. a.g.c. sh.578 (Celse 2, İçtima 138).

41. *Filorina Rum ahalisinin MM.da* Kiliseler kanununun görüşülmesini, protesto mitingi. Meclisi Ayan ZC Devre I, İçtima senesi 2, 1. Cilt, İçtima 13,24 Teşrinisani 1325 (1909) celse 2, sh.110. Rum Patriğinin, "Rumların hakları ve Bulgarların şizmatik olarak ilanının Hükümet tarafından tasdikine ilişkin dilekçesi, Meclisin mezhep işleriyle uğraşmayacağı gerekçesiyle reddedilmiştir. MAZC. aynı cilt, 10 Kanunusani 1325, 1:29 celse 1, sh.260.

42. a.g.c., sh. 126-128, Aynı görüşü 6 yıl Rumeli'de oturan Mehmet Tevfik Efendi (Kengiri)de savunur, sh.127.

43. a.g.c., sh.126.

44. a.g.c., sh.126.

45. a.g.c. sh.133-138.

Denizli mebusu Gani Efendi, "bunun din meselesi olmadığını, Rumeli'deki azınlıkların her birinin kendisini fazla büyük ve nüfusa malik görmek istediklerini, bu maksada da kiliseyi alet ettiklerini, birbirlerine manevi baskı yaptıklarını" savunuyordu⁴⁶.

Yorgo Başo Efendi (Serfice), "cemaatlerin istedikleri gibi tedris ve ayin icra ettiklerini, Rum mekteplerinde resmî lisanın Rumca olmasının normal olduğunu, bir Ulahın orada Ulahça ders görmek istemeyeceğini, ama dilerse ayrı bir okul yaparak kendi lisanıyla eğitime devam edebileceğini, kendi kilisesini yapabileceğini" belirtiyordu⁴⁷.

Kütahya Mebusu Ahmet Ferit Bey ise, "vicdan hürriyetini muhafaza etmek için Arnavut ve Ulahlar için de birer Eksarklık kurulmasının mantıklı ve akla uygun olacağını" savunuyordu.

Kanunun ikinci kare müzakeresinde, Meclisi Mebusan'da bir konuşma yapan Rum Haris Varvaka Efendi (Serfice), Osmanlı Hükümetinin hiç bir vakit vicdan hürriyetine aykırı hareket etmediğini, din ve mezhep değiştirenleri engellemediğini belirtmiştir⁴⁸.

Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey yaptığı konuşmada, "bu ihtilafın siyasî olduğuna şüphe olmadığına, koydukları kanunun da siyasi bir tedbir olduğunu, kilisesiz kalanlara kilise yaptıklarını" vurgularken "biz istemiyoruz" şeklinde müdahaleler olmuştur. Nazır, Siz istemiyorsunuz, ama hükümet nizai bertaraf etmek istiyor, hakkı tasarrufu kaldırmıyor, bilakis her iki tarafında kilisede ibadet hakkı mevcut iken, hem Rumlar, hem Bulgarlar aynı kilisede ibadet etsinler, edemiyorsunuz, niza çıkarıyorsunuz.

İşte hükümet, bu nizayı kaldırmak için ve buna tedbir olmak üzere de bir kilise yapıyor, fakat yapılan kiliseyi bir tarafa vermek, diğer kiliseyi de bir tarafa vermek için en makul, en mantıklı olmak üzere ekseriyet esasını kabul etti. Aslında niza yoksa, buyurun ibadet ediniz, ikiniz de mutasarrıfsınız diyor, niza ediyorsanız, bu nizan neticesi olmak üzere hükümet de kamu yararı kuralına göre, diğer tarafa bir kilise yapıyor. Ne kimsenin tasarrufuna dokunuluyor, ne de şerî ahkama muhalif bulunuyor. Benim söylediklerimde

46. a.g.c., sh.131.

47. a.g.c., sh.146.

48. MMZC. devre 1, içtima senesi 2, 6.cilt, İçtima: 122,12 Haziran 1326, celse 2, sh.558.

mi, yoksa sizinkinde mi hak ve adalet var"? diyerek konuşmasını tamamlamıştır⁴⁹.

Mavroyani Bey Meclis-i Ayan'da yaptığı konuşmada "dünyada mevcut tüm Ortodoksların ruhanî merkezi olan İstanbul Rum Patrikhanesi'nin bir cemaatin Ortodoks mezhebinin gösterdiği yoldan çıktığını resmen beyan etmesi halinde, bu konuda bir fikir beyan etme yetkisinden mahrum olan tüm makam ve şahıslar bu kararı kabul etmek zorundadırlar"⁵⁰ diyerek, Patrikhanenin şizmatik kararını Babıâli'nin de kabul etmek zorunda olduğunu ve kiliselerin Rumlara aidiyetini belirtiyordu.

Ulah asıllı Besarya Efendi ise, en az 100-200 kilise daha yapılacağını, bu kiliselerin yapımı için Hıristiyanlardan hiç bir fedakârlık istemediğini, bu fedâkarlığı üstlenenin Osmanlı Hükümeti olduğunu belirterek, bunun Hıristiyanlık açısından zarar mı kazanç mı olduğunu soruyor ve şunları ekliyordu: "Hükümet bir İslâm Hükümeti olmasına rağmen memleketin iyiliği için Hıristiyanlara kilise yaptırıyor. Kiliseleri ekseriyete veriyor ama azınlık mahzun bırakılmıyor. Bunun yalnız Osmanlı Devleti için değil, bütün Avrupa için önemi her türlü takdirin üstündedir"⁵¹.

Gabriel Noradonkiyan Efendi'nin, "konunun acil olup olmadığı" sorusuna cevap veren Adliye Nazırı, "bir kısım Osmanlı tebasının serbestçe ayin icra edemediğini, bundan daha iyi aciliyet şartı aranmaması gerektiğini, üstelik kabristanlarla ilgili sorunun da büyük olduğunu, ölenlerin cenazelerinin ortada kaldığını, ülkede asişin bozulduğunu" belirtmiştir⁵².

Kanun tasarısı sonunda Meclis-i Ayan'da da kabul edildi ve aynı yıl yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu kanunla, Rum Patrikhanesiyle Bulgar Eksarkhanesine mensubiyetlerini beyan eden ahalinin sorunlarının nasıl halledileceği, bir köydeki kilise ve okulların iki gurup arasında bölüştürülme şekli, devletin bu kurumlardan mahrum kalan tarafa nakdî yardımı hükme bağlandı. Ayrıca, bu konuda çıkacak ihtilâfların nizamiye mahkemelerince çözüleceği, kanunun

49. a.g.c. sh. 560.

50. MAZC. Devre 1, İçtima Senesi 1, 2.Cilt (1910), i:94, 14 Haziran 1326, celse 2, sh.604-606.

51. aynı cilt, sh.607.

52. aynı cilt.

yürürlüğe girmesinden sonra cemaatler arasında vukubulacak mezhep değiştirmelerinin kilise ve mekteplerini aidiyetini değiştirmeyeceği de belirtildi. Bu kanuna göre, Hükümetin yardımıyla inşa edilecek kiliseler için Ferman çıkarılmasına gerek yoktu. Vilayetin İdare Meclisi kararına binaen, Vilayete ruhsat verilecek ve hemen inşaaata başlanacaktı. Kilisenin inşa edileceği araziye göre tayin ve tahsis edilecek mukataa bedeli İstanbul'dan istenecekti.

1910 yılı bütçesine yeni kilise ve mektepler yapılması için 4 milyon kuruş kondu⁵³.

Ertesi yıl, 1911'de, bu paranın harcanamayan miktarının 1911 yılında sarfedilmesinde, mezuniyet verilmesi hakkındaki kanun laiyhası kabul edilirken⁵⁴, bu konuda kurulan Encümenin mazbatasında, 1910 yılında ayrılan para ile yapılanlar şöyle açıklanmıştır: "4 milyon kuruşun 1.500.000 kuruşu Selanik ve 1 milyon kuruşu Manastır vilayetlerine havale edildi. Kalan 1.500.000 kuruş ilerde görülecek lüzum ve ihtiyaç üzerine havale edilmek üzere merkez de bırakıldı. Gönderilen paranın Selanik Vilayetinde 300.000 kuruşu sarfedildi. Bu konudaki ihtilafların halli ve keşifnamelerin tanzimi ile uğraşarak, inşaat mevsimi geçtiği için kalanı sarf edilemedi. Ertesi inşaat mevsiminde hemen işe başlanılmak için kalan para 1911 yılı bütçesine alındı⁵⁵.

Görüldüğü gibi Osmanlı Hükümeti Rum ve Bulgar cemaatleri arasındaki bu ihtilafı çözmek için konuyu bir kanun tasarısı şeklinde Meclislere getirmiş ve çeşitli etnik kökenlerden gelen, farklı din ve mezheplere mensup olan mebuslarca serbestçe tartışılmasını sağlamıştır. Özellikle Rum ve Bulgar mebusları hiç bir şeyden çekinmeden, büyük bir hürriyet içinde düşündüklerini ortaya koymuşlar, Hükümeti bazen ağır bir dille yererken, bazan da bu konudaki tarafsız ve iyi niyetli çabaları övmekten kendilerini alamamışlardır. Mezhep işlerinin Meclis'te görüşülemeyeceğini, bunun Kanun Esasi'deki hürriyetlere aykırı olduğunu, herkesin kendi dilinde ibadet ve eğitim yapabileceğini savunan milletvekillerinin yanısıra, konu-

53. MMZC, C.4, Devre 1, İctima senesi III i:60, 5 Mart 1327(1911) celse 1, sh.113, Kilise ve okullar için sarfedilecek bu paraya dair kanun laiyhası Meclis-i Ayan'da okunurken Damat Ferit Paşa bu kanuna esasen muhalif olduğu için rey kullanmayacağını açıklamıştır. MAZC. Devre 1, İctima Senesi 3, 1 cilt, i:9, 17 Teşrinisani 1326 (1910) celse 1, sh.179.

54. Dahiliye Nezaretine bu konuda mezuniyet verilmesine ilişkin karar: Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, C.2, Devre 1, İctima senesi 3, i:47, 17 Mart 1327.

55. a.g.c., sh.208.

EK-1

İ: 122 12 Haziran 1326 C: 2

Devre : I
 İçtima : II
 İnikat : 122

Kiliseler Kanununun 3. maddesinin Değiştirilmesine Dair Teklif

(Teklif red edildi)

Reye iştirak edenler : 109
 Kabul edenler : 24
 Red edenler : 85

(Kabul Edenler)

AYDIN Aristidi Paşa	Üsküp Aleksandır Pavliç Efendi
İzmir Pavli Karolidi Efendi	MANASTIR Tarayan Nail Efendi Şahin Taki Bey
BEYRUT Rıza Es-Sulh Bey	Serfice Hanis Vamvaka Efendi Yorgi Boşo Efendi
CEZÂİRİ BAHRİ SEFİT Midilli Panayot Bostan Efendi Salta Mihailos Efendi	MUSUL Davut Yusufani Efendi
EDİRNE Gelibolu Narlı Efendi	SELANİK Artas Yorgaki Efendi
İSTANBUL Kostantin Kostantinidi Efendi Kozmidi Pandelaki Efendi	Siroz Dimitro Dinkob Efendi
KONYA Niğde Yorgaki Kurtoğlu Efendi	TRABZON Matyo Kokidi Efendi
	YANYA Dimitraki Dinkas Efendi Kostantin Sürula Efendi

Ergiri
Yanko Mamapulo Efendi

ÇATALCA
Dimitri Zafiropulos Efendi

YEMEN
Hudeyde
Zühtü Efendi

KARESİ
Kostantin Savapulos Efendi
ADANA

(Reddedenler)

Ali Münif Bey
Cebelibereket

BAĞDAT
İsmail Hakkı Bey

Mersin
Arif Hikmet Bey

BİTLİS
Arif Efendi

ANKARA
Hacı Mustafa Efendi
Kasım Nuri Efendi
Mehmet Talat Bey

Siirt
Abdurrezzak Efendi

Çorum
Âli Osman Bey
Mehmet Münir Bey
Kayseri
Ömer Mümtaz Bey

CEZÂİRİ BAHRİ SEFİT
DİYARBEKİR
Ergani
İbrahim Hakkı Efendi

Kırşehir
Ali Rıza Efendi
Mahmut Mahir Bey

Mardin
Siverek
Nurettin Bey

Yozgat
Edip Bey

EDİRNE
Faiz Bey
Mehmet Talat Bey

AYDIN
Denizli
Ahmet Muhip Efendi
Gani Bey

Gümülcüne
Hasan Fehmi Bey

İzmir
Mehmet Sait Efendi
Nisim Mazelyah Efendi
Seyyit Bey

Tekfurdağı
Agop Boyacıyan Efendi
Mehmet Adil Bey

Menteşe
Haliy Bey

ERZURUM
Ahmet Ziya Efendi
Erzincan
Osman Fevzi Efendi

HALEP
Artin Efendi
Hacı Hasan Efendi

Hüdavendigâr
Bursa
Mehmet Tahir Bey
Sabri Hayali Bey
Ertuğrul
Mehmet Sadık Efendi
Karahisarısahip
Mehmet Salim Efendi
Rıza Paşa

Kütahya
Cemal Bey

İSTANBUL
Ahmet Nesimi Bey

KASTAMONU
İsmail Mahir Efendi
Necmettin Molla Bey

Kengiri
Mehmet Tevfik Bey

Sinop
Hasan Fehmi Efendi

KONYA
Isparta
Hacı Eşref Bey

Niğde
Hayri Bey

KOSOVA
İpek
Ahmet Hamdi Efendi
Ali Haydar Efendi
İbrahim Efendi

Priştine
Şaban Paşa
Prizren
Şerif Efendi
Taşlıca
Ali Vasfi Bey

MANASTIR
Mehmet Vasıf Bey
Pancedoref Efendi
Görüce
Filip Mişe Efendi

SELANİK
Emanüel Karasu Efendi
Rahmi bey
Velahof Efendi
Drama
Agah Bey
Rıza Bey
Siroz
Hristo Dalçef Efendi
Mithat Şükrü Bey
Naşit Bey

SİVAS
Mustafa Ziya Efendi
Ömer Şevki Bey

Amasya
Arif Fazil Efendi

Karahisar Şarkı
Mustafa Hayri Efendi

TRABLUSGARP
Mahmut Naci Bey
Sadık Bey
Celebigarbi
Süleyman El-Baruni Efendi

TRABZON

İzzet Bey
Mahmut İmadettin Bey
Mehmet Emin Efendi
LAZİSTAN
Ahmet Paşa

YEMEN

Hudeyde
Mahmut Nedim Bey

San'a

Abdullah Efendi
Ahmet Yahya Efendi
Hüseyin Bin Ali Efendi

ASİR

Ali Bin Hasan Efendi
BİNGAZİ
Ömer Mansur Paşa
BOLU

Mehmet Habip Efendi

CANİK

Mehmet Ali Bey
Nail Bey

İZMİT

Rüştü Bey

KARESİ

Ali Galip Efendi
Muharrem Hesbi Efendi

KUDUSÜ ŞERİF

KUDUSÜ ŞERİF

Ruhi El-Halidi Bey
Safeet Efendi

